

INDEFINITE COMPOUND PRONOUNS IN UKRAINIAN

The article focuses on a group of not fully grammaticalized indefinite pronouns – the compound indefinite pronouns (ICPs). These ICPs enjoy little attention in grammar handbooks and research papers on indefiniteness. Based on the Ukrainian material, I examine the formal and semantic structure of these items, the source constructions for their grammaticalization and the problem of demarcation of the group. In addition, I propose the corpus-linguistic method, which makes possible a systematic detection of indefiniteness markers, and present the results of such an analysis.

Key words: Ukrainian indefinite pronouns, semantics, compound pronouns, indefinite pronouns, indefiniteness.

УДК : 821.161.2(09) Шевченко Т. : 81' 322.5

Цівун Н. М.

КОРЕЛЯЦІЯ КОНЦЕПТІВ *ДОЛЯ* – *ВОЛЯ* У ТВОРЧОСТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*У статті розглянуто кореляцію концептів *ДОЛЯ*, *ВОЛЯ* у творчості Тараса Шевченка. Увагу зосереджено на мовних одиницях тексту, в семантиці яких міститься вагома і актуальна культурна інформація. Обґрунтовано особливості концептуального наповнення цих понять та визначено їх місце в мовотворчості поета. З'ясовано, що ця кореляція доповнюється іншими концептами, утворюючи «троїсті угруповання».*

Ключові слова: концепт, кореляція, тропи, фігури, семантика, мовотворчість, Тарас Шевченко.

Аналіз поетичної творчості великого митця українського слова – це «постійний незавершений процес: нові покоління прочитують Шевченкові тексти в нових соціальних умовах» [9, 8], а «час накладає нові вимоги і розкриває нове прочитання творів Шевченка» [9, 8].

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою ґрунтовного вивчення мовнообразної організації поетичного доробку Тараса Шевченка, оскільки його творчість є «засобом самоідентифікації українців» [9, 9], а «розшифрування глибини простого мововираження поета торкається проблеми традиції і новаторства Кобзаря» [9, 9].

Безперечно, лінгвопоетика Тараса Шевченка як явище глибинне і неординарне в історії не лише національної, а й світової культурно-мистецької, лінгвоестетичної думки була і залишається предметом наукових студій як літературознавців (В. Доманицький, Ф. Ващук, Є. Кирилук, Ю. Івакін, О. Білецький, Г. Клочек, Г. Неділько, О. Забужко та ін.), так і мовознавців (В. Ващенко, Ю. Шевельов, І. Білодід, В. Русанівський, Л. Мацько, С. Єрмоленко, Н. Мех, Л. Масенко, А. Мойсієнко, Н. Слухай, Г. Сюта, Л. Кравець, Т. Коць, С. Бибик, В. Кононенко, Л. Підкамінна та ін.). Тільки «М. Драгоманов написав про творчу спадщину Тараса Шевченка «понад 50 праць, у яких всебічно розглядав її в сучасних йому суспільно-політичних контекстах, підкреслюючи величезну цінність творчості Шевченка не тільки для сучасників, але й для наступних поколінь», а в 60-х роках ХХ ст., коли відзначалося 100-річчя з дня смерті Кобзаря і 150-річчя з дня народження, тільки М. Рильський опублікував понад 30 доповідей, статей, виступів, передмов, присвячених творчості великого поета. У наукових розвідках констатовано, що «образність «Кобзаря» – це велика загадка багатогранності у видимій простоті» [12, 67]. А безпосередньо концепти *ДОЛЯ* і *ВОЛЯ* у творчості Тараса Шевченка були об'єктом розгляду лінгвістів, літературознавців, культурологів, фольклористів, зокрема в працях С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, В. Калашника, Л. Кравець, Л. Масенко, Н. Бурлаки, Л. Тарнашинської, Н. Шарманової та ін..

Мета розвідки полягає у встановленні та описі корелятивних концептів *доля – воля*, характерних для творчості Тараса Шевченка, що формують художньо-образну картину мовомислення великого поета.

Виклад основного матеріалу. У мовотворчості Тараса Шевченка концепти *воля і доля* зливаються і утворюють єдиний образ. Така особливість цілком закономірна, оскільки в мові поета «важко відділити народнописенні, фольклорні мовні образи від неповторних, оригінальних, народжених оригінальним мовомисленням геніального поета» [9, 102]. Як зазначає С. Єрмоленко, «у народній пісні часто вживаються як синонімічні слова *доля і воля* (особливо в наймитських, заробітчанських піснях). Ці народнописенні символи зливаються в один конденсований образ *волі-долі* в Шевченка» [2, 141]. Наприклад, у поезії «Варнак»: *Старий Згадав свою Волинь святую І волю-долю молодую*, свою бувальщину (Шев., 368). Крім того, у творчості Шевченка простежуються синтаксичні конструкції з концептами *доля – воля*, які мають народнописенний характер, і їх «можна розглядати як основу для формування прикладкової структури» [2, 142]. Так, у поемі «Катерина» читаємо: *Єсть на світі доля, А хто її знає? Єсть на світі воля, А хто її має?* (Шев., 29).

На кореляцію концептів *воля – доля* вказує і Л. Масенко в статті «Концепт *Доля* в поезії Тараса Шевченка у зіставленні з польським *los* і російським *судьба*» [6, 9]. На відміну від народного розуміння міфологеми, у якому щаслива доля завжди асоціюється з багатством, заможністю, Тарас Шевченко протиставляє *долі як багатству // долю як волю*: *Єсть люде не світі – Сріблом-злотом сяють, Здається, панують, А долі не знають — Ні долі, ні волі! ... А я візьму сльози – Лихо виливати; Затоплю недолю Дрібними сльозами, затопчу неволю Босими ногами! Тоді я веселий, Тоді я багатий, Як буде серденько По волі гуляти!* (Шев., 29).

Асоціативно-образний фольклорний концепт *доля* розкривається у творах Тараса Шевченка за допомогою кола корелятивних парадигм: «*щастя-нещастя, багатство – бідність, удача – невдача, воля – неволя, благословляти – проклинати*» [1, 43], що характерно і для поетів-романтиків 20-40 років XIX століття. Такого висновку приходять Н. Бурлака в дослідженні «Фольклориний концепт «ДОЛЯ» в уснопоетичних текстах та його рецепція у творчості поетів-романтиків 20-40 років XIX століття» [1]. Дослідниця вказує що «концепт *доля* в розумінні українського народу, (як і у творчості Тараса Шевченка – зауваження Н. Цівун) базувався на принципові дуалізму, а запозичення народної системи віршування, образної та символічної системи надавало авторським поезіям особливого романтично-народницького стилю» [1, 44]. Так, у творах Тараса Шевченка знаходимо такі кореляції, що пов'язані з концептами *ДОЛЯ і ВОЛЯ*: *доля – воля, доля – недоля, воля – неволя, доля – щастя, талан – доля, доля – недоля – безталання, доля – доленька*:

- **доля – недоля сліпого кобзаря.** У вірші «Перебендя» Тарас Шевченко створює метафоричний образ *недолі*: *Перебендя старий, сліпий, – Хто його не знає?...Нема йому в світі хати, Недоля жартує Над старою головою, А йому байдуже* (Шев., 41). Більшість героїв творчості Тараса Шевченка мають недолю, тобто злу долю. Сліпці-кобзарі, «сироти, байстрюки, покритки, бідняки, каліки, нещасливі коханці – це представники маргінальних груп, існування яких пов'язане із невирішеними соціальними проблемами. Образи цих людей утілюють загальнолюдське страждання» [5, 15];

- **доля – недоля дівчини.** У поемі «Тополя» визначено: *А серденько мліло: Воно чуло недоленьку, А сказати невміло* (Шев., 51). *Нещаслива доля дівчини наперед визначена, про що говорить ворожка: Добре, доню; спочинь трошки Твою долю, моя доню, Позаторік знала* (Шев., 52);

- **доля – недоля дівчини-покритки.** У поемі «Наймичка» Тараса Шевченка зла доля і недоля виступають як синонімічні поняття, зливаються в один образ: *Ой тумане, тумане, – Мій латаний талане! Чому мене не сховаєш Отут серед лану? Чому мене не задавиши, У землю не вдавиши? Чому мені злої долі, Чом віку не збавиши? Ні, не дави туманочку! Сховай тільки в полі, Щоб ніхто не знав, не бачив моєї недолі!* (Шев., 258). Як зазначає Л. Кравець, «чинниками, що визначають долю або недолю ліричного героя, є

сімейний стан (має батьків, одружений(-а) / сирота, байстрюк, покритка), соціальний статус (багатий / бідний), фізичне здоров'я (фізично здоровий / каліка), кохання (щасливе / нещасливе), вік (молодий / старий), місце знаходження (рідна земля / чужина)» [5, 14];

- **щастя – доля:** *Вміла мати брови дати, Карі оченята, Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати* (Шев., 33);

- **талан – доля.** Супровідний характер уживання слова **талан** в поєднанні зі словом **доля** викликає ефект поетичності, народності. У поезії «Думка» дівчина Ярина йде до Києва на прощу та нишком заходить до ворожки: *І ворожка ворожила, Пристрит замовляла, Талан-долю на весілля з воску виливала* (Шев., 235);

- **доля – недоля – безталання:** Так, у поемі «Княжна» спостерігаємо використання концепту **доля – недоля** в такій послідовності: 1) **Недоля:** *А сич в лісі та на стрісі Недолю віщує* (Шев., 327); 2) **Безталанна:** *Лічили...Лічили... Поки її, безталанну, В труну положили* (Шев., с. 332); *Княжно моя безталанна, знівечений цвіте* (Шев., 336); 3) **Доля:** *І господа благословляла За долю добрую твою* (Шев., 333); *Ти ще будеш покутувать Гріхи на сім світі, Гріхи батькові. О доле! Лукавая доле!* (Шев., 336). Причём автор, використовуючи в третьому варіанті тільки лексему **доля**, створює антонімічність (щаслива – нещаслива доля) епітетами **долю добрую // лукавая доле**. Лексема **лукава** має негативну конотацію: «1) здатна на хитрощі; 2) нещира, здатна на брехню; єхидна; 3) яка має ворожі наміри; 4) грішна, нечистива» [СУМ, Т. 4, 553]. Такі приклади підтверджують спостереження В. Кононенка про те, що «ідейно-духовні принципи митця», зокрема Тараса Шевченка, передаються у вигляді концептів, які «можуть поєднуватися між собою, утворюючи своєрідні дихотомічні чи навіть троїсті угруповання» [3, 25].

- **доля – доленька.** Аспект пошуку **долі** знаходимо в поемі «Невольник» (це друга редакція поеми «Сліпий»), але, за Тарасом Шевченком, **доля** сама знаходить свого улюбленця: *Той блукає за морями, Світ переходжає, Долі-доленьки шукає – Немає, немає...мов умерла; а той рветься з усієї сили За долею..от-от догнав І – бебех в могилу!* (Шев., 226–227);

- **неволя – недоля козака-невольника.** У поезії «Дума» лексема **недоля** вживається в значенні важкі випробування, що випадають хлопцеві-сироті, який перебуває в полоні. Він стає бранцем турок-яничар, які його катували, а потім осліпили: *Розкажи ж ти нам, Степане, Про свою недолю, Бо й я таки гуляв колись В турецькій неволі* (Шев., 240);

- **доля – воля – неволя.** Так, у поемі «Мар'яна-черниця» читаємо: *Люби мене, моє серце, Найду свою долю За високими горами, За широкими степами, На чужому полі, По волі-неволі Найду свою долю! Не в свитині, а сотником До тебе вернуся, / Не в бур'яні – серед церкви, Обнімеш Петруся* (Шев., 135). Та пошуки не увінчуються успіхом, тому що на чужині, за Тарасом Шевченком, «світ божий не милий». Свою долю можна знайти лише на батьківщині, а пошук долі в чужих краях завжди завершується невдачею. У такій інтерпретації зазначена тема проходить через усю творчість поета, починаючи від ранньої поезії «Думка» («Тече вода в синє море») (1838): *Шука козак свою долю, А долі немає. Пішов козак світ за очі:..... На чужині не ті люде, – Тяжко з ними жити! ...Сидить козак на тім боці, – Грає синє море. Думає, доля зустрінеться, – Спіткалося горе. А журавлі летять собі Додому ключами. Плаче козак – шляхи биті Заросли тернами* (Шев., 15–16).

Поетичному стилю Тараса Шевченка властиве створення паронімічної атракції, що відзначається наявністю в одних контекстах співзвучних лексем, у нашому випадку **доля – воля й недоля – неволя**. Автор «насихує співзвучні слова додатковими смисловими нюансами, внаслідок чого ключові слова в його поезії набувають надзвичайної художньої ємкості» [6, 9]. Наприклад, у поезії «Не женися на багатій», що написана в 1845 р. у Миргороді, читаємо: *Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати. Оженись на вольній волі, На козацькій долі. Яка буде, така й буде, Чи гола, то й гола* (Шев., 213-214). Тарас Шевченко в 1845 р., перебуваючи в селі В'юнище, що на Переяславщині, у маєтку Степана Самойлова, крім малюнку-сепії «У В'юнищі», пише

поезію «Минають дні, минають ночі»: *Доле, де ти! Доле, де ти? Нема ніякої! Коли доброї жаль, боже, То дай злої, злої!* <.....> *Страшно впасти у кайдани, Умирать в неволі, А ще гірше – спати, спати І спати на волі. І заснути навек-віки, І сліду не кинуть Ніякого, однаково, Чи жив, чи загинув! Доле, де ти, доле, де ти? Нема ніякої! Коли доброї жаль, Боже, То дай злої! злої!* (Шев., 293). Діалогічність у цьому творі мотивована питаннями, які «не передбачають відповіді, але свідчать про нуртування авторської думки» [6, 127]. Питання-обурення *Доле, де ти?* в тексті утворює синтаксичну анепіфору, що обрамлює текст, а питальна та окличні інтонації надають експресивності висловленню. Епітети *добра доля // зла доля* (= *недоля*) утворюють антонімічну пару. Звертання до *долі, волі, недолі*, а також до «людей, бога, серця, душі, дум, до конкретних і умовних співрозмовників завжди супроводжується питаннями. Питальні інтонації пронизують монологічний і діалогічний текст, вони формують ампліфіковані ряди» [9, 127].

У праці «Українська лінгвокультурологія» В. Кононенко розглядає концепти *доля і воля* в параграфі § «Абстрактно-емоційні концепти. Концепти *ВОЛЯ, ДОЛЯ*» [4], наголошуючи на тому, що «*доля* без *волі* ница й нікчемна, бо лише в єднанні цих концептуальних начал виправдовується призначення, місце людини в житті, у спільноті. Якщо немає *волі*, то й *доля* тоді оцінюється лише як така, що не склалася» [4, 230]. Так, кореляцію концептів *доля і воля* в мовотворчості Тараса Шевченка спостерігаємо і в поезії «Г.З.» («Немає гірше, як в неволі»), яка побудована на апелюваннях до *волі, долі, рожевої зорі*. Цей твір присвячений Ганні Закревській, дружині українського поміщика, полковника у відставці П. Закревського, з якими Тарас Шевченко познайомився 1843 р. і бував у їх маєтку в Березовій Рудці, що на Полтавщині, але написаний, коли Тарас Шевченко перебував далеко за межами України – на Косаралі 1848 р. – і, безперечно, гостро відчував тугу за своєю ненькою-землею. А тому здобути волю – це означає для поета здобути долю: *Доле! Доле! Моя ти приспівана воле! А ти, доле! А ти, мій покою! Моє свято чорноброве, І досі меж ними Тихо, тишино походиши? Свято моє! Єдине свято! Як оступлять тебе, доле, діточки-дівчата Й защебечуть по своєму доброму звичаю А я, доленько, в неволі помолюся богу* (Шев., 390). Особливо привертають увагу звертання (поширені-непоширені) з аналізованими концептами. Як бачимо, у поезії відбувається ампліфікація звертань, які мають послідовне розгортання і набувають актуалізаційного значення. Спостерігаємо переважання «ускладнених звертань з повторами, епітетами, означеннями-прикладками, що поєднують кілька характеристичних ознак і фактично становлять оцінні вторинні номінації об'єктів звертання» [9, 133], а також уточнення звертань присвійними займенниками (*мій, моя, моє, свій* та ін.)

У поемі «Невольник» концепти *доля – воля* перебувають у прямій залежності від антонімічних понять *недоля – неволя*: *Розкажи ж ти нам, Степане, про свою недолю, Бо й я таки гуляв колись В турецькій неволі* (Шев., 240). Власне, коли відбувається втрата *волі*, з'являється протилежність *долі – недоля*. У «Псалмах Давидових», зокрема 52 Псалмі, Тарас Шевченко чітко асоціює добру долю з волею: тільки за умови волі доля зміниться. Так, у формі риторичного питання поет дає припущення-відповідь: *Хто ж пошле нам спасеніє, Верне добру долю? Коли бог нам верне волю, Розіб'є неволю, Восхвалимо тебе, боже, Хваленієм всяким; Возрадується Ізраїль І святий Іакон* (Шев., 287). Питання-роздум створює діалогічне висловлювання, при якому в тексті з'являється «інший голос, оскільки часто висловлена думка, вибух емоції у формі питальної конструкції перебуває на межі автора і мови прсонажа» [9, 129]. А в 132 Псалмі: *Отак братів благих воїх господь не забуде, Воцариться в дому тихих, В сем'ї тій великій, І пошле їм добру долю Од віка до віка* (Шев., 290). Високе сакральне звучання та піднесеність досягається завдяки використанню старослов'янізмів та конфесійної лексики: *Восхвалимо спасеніє, хваленієм, возрадується Ізраїль, святий Іакон*.

Текстові реалізації концептів *доля – воля* у творчості Тараса Шевченка тісно пов'язані з концептом *Україна*. Л. Мацько у статті «Концептуально-стилістичний аналіз поетичної мовотворчості Тараса Григоровича Шевченка в аспекті комунікативної лінгвістики» [7]

вказує, що «для Шевченка світ починався з України. Він першим увів в українську поезію образ України як об'єкт глибокого осмислення і переживання. <...> Україна була і залишилася основним концептом його творчості навічно» [7, 10]. Звертаючись до своєї долі, поет наголошує на нерозривному її зв'язку з долею Батьківщини. До України Тарас Шевченко апелює так: *бідна моя, Україно, безталанна вдово*, а в поемі «Сон» читаємо: *А ти, моя Україно, Безталанна вдово, Я до тебе літатиму З хмари на розмову!* (Шев., 199).

Звернемо увагу, що концепту *Україна* присвячена праця І. Хоменської «Особливості функціонування концепту *Україна* в поетичному дискурсі Тараса Шевченка» [11]. У дослідженні образ України виведено через опозиційні пари «своє-чуже», «власне-колективне», «близьке – далеке», «залежна – незалежна», «край – пекло». Лексичними репрезентантами концепту *Україна*, за спостереженнями І. Хоменської, є такі лексеми: *рідний край, мати, ненька, серденько моє, Батьківщина, Україна, Вкраїна* й опозиційне – «*удова-небога*», «*сліпа каліка*», «*покритка*», «*вдова сиротина*», «*бездітна вдовиця*», «*сирота*» [11, 59-60].

Взаємозв'язок концептів *доля – воля – Україна* спостерігаємо у вірші «До Основ'яненка»: *Така їх доля: не вернуться сподівані, не вернеться воля, не вернуться запорожці, не встануть гетьмани, не покриють Україну червоні жупани* (Шев., 55). Воля асоціюється в Тараса Шевченка зі славним періодом діяльності Запорізької Січі, козацтва, яке могло відстояти свої землі від загарбників. Оскільки немає запорожців, то й немає волі. Погоджуємося з думкою В. Кононенка, що в мовотворчості Тараса Шевченка «поняття *воля* розширює свої межі до узагальнення, що ґрунтується на визнанні її провідною рисою національного характеру, втіленням національного ідеалу» [4, 227].

У поезії «Згадайте, братія моя...», який входить до циклу «В казематі» і датується 1847 р. Орська кріпость, зустрічаємо таке поєднання понять: *недоля – воля – неволя – Україна: Розійдемось, рознесемо В степи, в ліси свою недолю, Повіруєм ще трохи в волю, А потім жити почнемо Меж людьми, як люде. А поки те буде, Любітеся, брати мої, Україну любіте І за неї, безталанну, Господа моліте. І його забудьте, други, І не проклинайте. І мене в неволі лютий Інколи згадайте* (Шев., 314-315). Образ України автор передає через епітет *безталанна*; символом волі є мікрообрази степу та лісу; лексема *неволя* посилюється епітетом *люта*, а *недоля* розширюється присвійним займенником *своя*. Особливе стилістичне навантаження мають дієслова наказового способу: *любітеся, моліте, забудьте, не проклинайте, згадайте*, – які утворюють настанови-нарації ліричного героя (та й самого Шевченка) своїм побратимам.

В історичній поемі «Тарас Трясило» Шевченко звертається до осмислення історичного минулого України, у якому нерозривно корелюють поняття *воля – доля – Україна: Обіззався Тарас Трясило гіркими сльозами: «Бідна моя, Україно, стоптана ляхами!» Україно, Україно! Серце моє, ненько! Як згадаю твою долю, Заплаче серденько! Де поділось козачество, Червоні жупани? Де поділясь воля – доля, Бунчуки, гетьмани?* (Шев., 41). Емоційна напруженість створюється ампліфікацією окличних речень, питань-обурень та нагромадженням апелятивів до України. Такою тріадою *воля – доля – Україна* порушує Тарас Шевченко питання «історичної пам'яті, без якої, на думку митця, не може бути й мови про майбутнє, бо народ – нащадки певної епохи, повинні вчитися на своїх помилках чи помилках своїх предків, щоб зарадити їм або й зовсім не допустити таких у майбутньому» [11, 61].

У вірші «А.О. Козачковському», який написаний на початку заслання і датований «друга половина 1847 р. Орська кріпость», Тарас Шевченко ставить поряд звертання до посланої йому долі та долі своєї країни: «*О, доле моя! Моя ти країно! Коли я вирвуся з цієї пустині?*» (Шев., 355). Поет визначає, що щасливою може бути доля лише вільної людини: *Минуть літа молодії, Минула доля, а надія В неволі знову за своє, Зо мною знову лихо діє І серцю жалю завдає* (Шев., 358). Такі приклади переконують, що концепти *воля і доля* у творчості Шевченка, як і «в українському ментальному вимірі – поняття сумісні: без волі

немає долі, а щаслива доля та, що невід'ємна від свободи й незалежності, як суспільної, так і особистісної» [4, 238].

Відповідно до своєї семантики концепт **ВОЛЯ** в мовотворчості Тараса Шевченка асоціюється «з колом атрибутів-уточнювачів» [4, 230] *добра, зла, своя, його, чужа, хиренна, сподівана, ясна, ледача*, а концепт **ДОЛЯ** «характеризуються найбільш розгалуженою сполучуваністю епітетів: *злая, лиха, добра(я), молодая, лукавая, слухняная, нещаслива, козацькая, чорнобрива, неправдива, святая*» [9, 103]. Як зазначає С. Єрмоленко, у такому випадку «спостерігаємо семантичне ускладнення народнопісенного мотиву: у народних піснях звичайно вживаються синонімічні прикметники *чужая, людська*» [9, 103]. Крім того, ці концепти мають вияв у таких стилістичних фігурах і тропях, наприклад:

- **порівняння:** *А в іншого сіромахи Ні хати, ні поля, Тільки торба, а з торбини виглядає доля, Мов дитинка* (Шев., 226-227);
- **кондуплікація:** *А ви претесь на чужину Шукати доброго добра, Добра святого. Воли! воли Братерства братнього* (Шев., 277);
- **епітет:** *Ледача воля одурила маленьку душу* (Шев., 575); *Злая доля, може, по тім боці плаче, – Сироту усюди люди осміють* (Шев., 21);
- **метафора та епітет:** *Орися ж ти, моя ниво, Долом та горою! Та засійся, чорно ниво, Волею ясною! Орися ж ти, розвернися, Полею розстелися! Та посійся добрим житом, Долею полийся!* (Шев., 570); *В того доля ходить полем – Колоски збирає; А моя десь ледащиця, За морем блукає* (Шев., 17);
- **паралелізм.** Наприклад, у поемі «Катерина» Тарас Шевченко вказує, що доля сироти-собака може бути кращою, ніж у сироти-дитини, у якої мати-покритка: *Сирота-собака має свою долю, Має добре слово в світі сирота; Його б'ють і лають, закують в неволю, Та ніхто про матір на сміх не пита. А йвася питають заране питають, <...> одна його доля – чорні бровенята, Та йтих люде заздрі не дають носить* (Шев., 34-35). Паралелізм зустрічаємо і в поемі «Мар'яна-черниця»: *Вітер в гаї нагинає Лозу і тополю, Лама дуба, котить полем Перекотиполе. // Так і доля: того лама, Того вигинає; Мене котить, а де спинить, І сама не знає* (Шев., 126). Через мікрообрази вітру, гаю, лози, тополі, дуба, поля, перекотиполя автор вміло передає образ долі ліричного героя, яка може бути як щасливою, так і нещасливою. Паралелізм створюється повторенням дієслів у I та II частинах, що будується за принципом дієслово+іменник (*лама дуба*); дієслово+іменник (*нагинає лозу і тополю*); дієслово+іменник (*котить полем перекотиполе*) // займенник+дієслово (*того лама*); займенник+дієслово (*того вигинає*); займенник+дієслово (*мене котить*).

Безперечно, у часи, коли жив і творив Тарас Шевченко, у період кріпацтва, втрати козацьких привілеїв, поневолення України ляхами та московитами, – найвищою цінністю були воля і доля (та й на сьогодні така кореляція має, однозначно, не менш гостре звучання!). У мовотворчості поета концепти *долі* – *волі* набувають особливо патетичного звучання при звертанні до України, до козака, до сироти, жінки-матері, оскільки, за розумінням Кобзаря, здобувши волю, кожен відшукає долю. «Масштаби національної катастрофи, як зауважують А. Фурман та О. Фурман у дослідженні «Образ долі в поетичному світі Тараса Шевченка» [10], для нього очевидні: на момент його пророцького прозріння маємо не просто темряву бездержавності України, а безпросвітне ярмо імперських кайданів, себто *недолю* (що найперше у формі узаконеного кріпацтва) у її зловіщих людиноненависних обіймах» [10, 22].

Отже, кореляція концептів *воля* – *доля* у творчому доробку Тараса Шевченка явище цілком закономірне, оскільки вони є основними чинниками щасливого людського існування як особистого, так і загальнолюдського. Крім того, можемо відзначити, що ця дихотомія може переростати і в «троїсті угруповання» (за В. Кононенком), зокрема *воля* – *доля* – *Україна*; *воля* – *доля* – *неволя*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлака Н. Фольклориний концепт «ДОЛЯ» в унопоетичних текстах та його рецепція у творчості поетів-романтиків 20-40 років XIX століття» / Н. Бурлака // Вісник Київського національного

університету імені Тараса Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика, 2012 — С. 41—44.

2. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова // Світлана Яківна Єрмоленко. — К.: Наук. думка, 1987. — 247 с.

3. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу: [монографія] / В. Кононенко. — Київ: Івано-Франківськ: Плай, 2004. — 248 с.

4. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / В. Кононенко. — К.: Вища школа, 2008. — 327 с.

5. Кравець Л. В. Динаміка концепту ДОЛЯ в мові української поезії (на матеріалі творів Т. Шевченка та письменників ХХ ст.) / Лариса Вікторівна Кравець // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наукових праць / За ред. М. Я. Плющ. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. — С. 14—18.

6. Масенко Л. Концепт *ДОЛЯ* в поезії Т. Шевченка у зіставленні з польським *los* і російським *судьба* / Л. Масенко // Українська мова. — 2014. — № 4. — С. 3—11.

7. Мацько Л.І. Концептуально-стилістичний аналіз поетичної мовотворчості Тараса Григоровича Шевченка в аспекті комунікативної лінгвістики / Л.І. Мацько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : Зб. наукових праць / За ред. академіка Л.І. Мацько. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. — Випуск 5. — С. 8—18.

8. Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. В.С. Ващенко (відповід. ред.) та ін. — К.: Наукова думка. — 1964. —Т. 1: А — Н / Ред. тому: Т. К. Черторизька. — 1964. — 484 с.

9. Територія мови Тараса Шевченка: монографія. // С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, Л.П. Гнатюк, Г.М. Сіута та ін.; за ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Видавничий дім Дмитра Бурого 2016 — 348 с.

10. Фурман А.В. Образ долі в поетичному світлі Тараса Шевченка / А.В. Фурман, О. Фурман // Психологія і суспільство, 2014. — № 1. — С. 16—25.

11. Хоменська І. Особливості функціонування концепту "Україна" у поетичному дискурсі Тараса Шевченка / Інна Хоменська // Мова і культура. — 2014. — Вип. 17, т. 3. — С. 57—64. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_3_11

12. Цівун Н.М. Лінгвостилістичний аналіз двох варіантів поеми Тараса Шевченка «Москалева криниця» / Наталія Миколаївна Цівун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наукових праць / За ред. М. Я. Плющ. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. — С. 67—74.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Шев. — Шевченко Т. Твори : у 2 т. / Т. Шевченко. — [авт. вступ. статті О. Гончар].— К.: «Варта», 1993. — 640 с.

REFERENCES

1. Burlaka N. Folklorynyi kontsept «DOLIA» v usnopoetychnykh tekstakh ta yoho retseptsiia u tvorchosti poetiv-romantykiv 20-40 rokiv KhKh stolittia / N. Burlaka // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. riia: Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka, 2012 — S. 41—44.

2. Yermolenko S. Ya. Folklor i literaturna mova // Svitlana Yakivna Yermolenko. — K.: Nauk. dumka, 1987. — 247 s.

3. Kononenko V.I. Kontsepty ukrainskoho dyskursu: [monohrafiia] / V. Kononenko. — Kyiv: Ivano-Frankivsk: Plai, 2004. — 248 s.

4. Kononenko V.I. Ukrainska linhvokulturolohiia / V. Kononenko. — K.: Vyscha shkola, 2008. — 327 s.

5. Kravets L. V. Dynamika kontseptu DOLIA v movi ukrainskoi poezii (na materialii tvoriv T. Shevchenka ta pysmennykiv KhKh st.) / Larysa Viktorivna Kravets // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 10. Problemy hramatyky i leksykologiii ukrainskoi movy : Zb. naukovykh prats / Za red. M. Ya. Pliushch. — K.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2014. — S. 14—18.

6. Masenko L. Kontsept dolia v poezii T. Shevchenka u zistavlenni z polskym los i rosiiskym sudba / L. Masenko // Ukrainska mova. — 2014. — № 4. — S. 3—11.

7. Matsko L.I. Kontseptualno-stylistychnyi analiz poetychnoi movotvorchosti Tarasa Hryhorovycha Shevchenka v aspekti komunikatyvnoi linhvistyky / L.I. Matsko // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo) : Zb. naukovykh prats / Za red. akademika L.I. Matsko. — K.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2014. — Vypusk 5. — S. 8—18.

8. Slovyk movy Shevchenka: V dvokh tomakh / AN URSR. In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Redkol. V.S. Vashchenko (vidpovid. red.) ta in. — K.: Naukova dumka. — 1964. —Т. 1: А — N / Red. tomu: T.K. Chertoryzka. — 1964. — 484 s.

9. Terytoriiia movy Tarasa Shevchenka: monohrafiia. // S.Ya. Yermolenko, H.M. Vokalchuk, L.P. Hnatiuk, H.M. Siuta ta in.; za red. S.Ya. Yermolenko. — K.: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho 2016 — 348 s.

10. Furman A.V. Obraz doli v poetychnomu svitli Tarasa Shevchenka / A.V.Furman, O. Furman // Psykholohiia i suspilstvo, 2014. — № 1. — S. 16—25.

11. Khomenska I. Osoblyvosti funktsionuvannia kontseptu "Ukraina" u poetychnomu dyskursi Tarasa Shevchenka / Inna Khomenska // Mova i kultura. — 2014. — Vyp. 17, t. 3. — S. 57—64. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_3_11
12. Tsivun N.M. Linhvostylistychnyi analiz dvokh variantiv poemy Tarasa Shevchenka «Moskaleva krynytsia» / Nataliia Mykolaivna Tsivun // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 10. Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy : Zb. naukovykh prats / Za red. M. Ya. Pliushch. — K. : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2013. — S. 67—74.

Tsivun N.

**THE CORRELATION OF THE CONCEPTS DESTINY – WILL IN THE CREATIVITY
OF TARAS SHEVCHENKO**

The article deals with the correlation of the concepts, of Destiny, Will in the work of Taras Shevchenko. The focus is on the linguistic units of the text, which contain semantic and relevant cultural information. The peculiarities of conceptual filling of these concepts are justified and their place in the poet's speech is determined. It is found out that this correlation is complemented by other concepts, forming a "triple grouping".

Keywords: concept, correlation, paths, figures, semantics, speech, Taras Shevchenko.